

Historické zahrady jižních Čech: Současný stav a další perspektiva archeologického poznání

Jiří HAVLICE

ABSTRAKT: *Od 90. let 20. století jsou v jižních Čechách používány metody archeologického výzkumu pro poznání historického vývoje památek zahradního umění. Výsledky těchto výzkumů jsou pak spolu s archivními a stavebněhistorickými průzkumy využívány při památkových obnovách historických zahrad. Archeologické výzkumy většího rozsahu byly provedeny v zámeckých zahradách v Českém Krumlově, ve Vimperku a zaniklé zahradě cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně. Opakované drobnější průzkumy proběhly v zahradách kláštera ve Vyšším Brodě a v zámeckém parku v Červeném Dvoře. Z nedestruktivních metod bylo využito geofyzikální měření. Slibně se rozvíjí využití metod dálkového průzkumu země (letecké snímkování). Archeologické výzkumy se většinou zaměřily na ověření anomálií zjištěných při geofyzikálním měření. Byly zkoumány vodní prvky (nádrže, fontány, rozvody vody) a zahradní stavby (altán, oranžerie, fíkovna).*

KLÍČOVÁ SLOVA: památky zahradního umění, jižní Čechy, zahradní archeologie, geofyzikální průzkum, archeologický výzkum

Historical gardens of southern Bohemia: Current state and further perspectives for gaining archaeological information

ABSTRACT: *Archaeological research methods have been used in southern Bohemia since the 1990s to understand the historical development of garden art properties. The results of such research are then used together with archival and building historical surveys in the heritage restoration of historic gardens. Large-scale archaeological excavations have been carried out in the castle gardens in Český Krumlov and Vimperk as well as in the defunct garden of the Cistercian monastery in Zlatá Koruna. Repeated smaller surveys took place in the gardens of the monastery in Vyšší Brod and in the chateau park in Červený Dvůr. Geophysical measurements were taken using non-destructive methods. The use of remote sensing methods (aerial photography) is developing promisingly. Archaeological research has mostly focused on verifying anomalies found during geophysical measurements. Water elements (tanks, fountains, water distribution) and garden structures (gazebos, orangeries, fig trees) were examined.*

KEYWORDS: garden art heritage properties, southern Bohemia, garden archeology, geophysical survey, archaeological research

Integrální součástí rekonstrukcí zámeckých a klášterních areálů probíhajících na území jižních Čech v posledních desetiletích se stala obnova jejich historických zahrad, které byly často po dlouhá léta neudržovány nebo využívány způsobem odporujícím jejich původnímu účelu. Mnohdy značně pokročilému stavu devastace též odpovídaly nároky na archivní a stavebněhistorické průzkumy zahrad, které měly přinést dostatečně kvalitní podklady pro zpracování projektové dokumentace. U nejvíce postižených areálů, na nichž došlo k úplnému zániku stavebních objektů či technických zařízení, se stal důležitou součástí předprojektové přípravy archeologický výzkum, který jediný mohl přinést dostatek relevantních informací o poloze, rozměrech a stavební podobě zaniklých součástí zahrady. Kromě standardních metod terénního odkryvu byly v řadě případů

s úspěchem využity různé formy geofyzikální prospekce, jejichž výsledky se staly přínosným vodítkem pro navazující etapu archeologické sondáže.¹

Z metodického hlediska se výrazným přínosem pro realizované výzkumy vždy staly důkladná heuristika a archivní rešerše, které mnohdy zásadním způsobem napomohly ke správné interpretaci zkoumaných objektů. Na druhou stranu také archeologický výzkum v řadě případů umožnil korigovat zažitě představy o poloze a stavební podobě některých zahradních objektů, jejichž vyobrazení v historických pramenech se ukázalo jako zkreslené či výrazně idealizované. Kromě historicky doložených a očekávaných staveb archeologický výzkum neznáznil také relikty objektů, jejichž interpretace byla nejistá. Pro jejich správné funkční a chronologické zařazení se jako zá-

■ Poznámky

1 K možnostem a limitům archeologických výzkumů památek zahradního umění včetně přehledu nejčastěji používaných výzkumných metod podrobněji Martin Gojda – Jan Hladký – Jiří Janál – Milan Jančo – Peter Milo – Lenka Lisá – Jan Petřík – Lubomír Prokeš, *Archeologický výzkum památek zahradního umění*, Praha 2015. – Jiří Janál – Ondřej Malina – Renata Tišerová, *Archeologický průzkum*, in: Jan Pešta – Jiří Janál – Ondřej Malina – Markéta Šantrůčková – Renata Tišerová – Martin Weber, *Stavebněhistorický a archeologický průzkum a hodnocení stavebních, technických a uměleckých objektů v památkách zahradního umění. Certifikovaná metodika*, Praha 2015, s. 87–98.

sadní ukázalo svolávání závěrečných komisí za účasti odborníků na zahradní architekturu, které umožnilo vyhledání analogií v nadregionálním kontextu.

Při vyhodnocení nálezového fondu jsme často čelili značnému nedostatku srovnávacího materiálu, který by umožnil kvalitní zpracování movitých artefaktů spjatých s historickými zahradami (zahradní keramika, součásti konstrukce a výzdoby architektury atd.). Minimální množství publikací zabývajících se touto tematikou je velkým dluhem současné zahradní archeologie. Lze jen doufat, že narůstající počet publikovaných výzkumů napomůže také s řešením této problematiky.

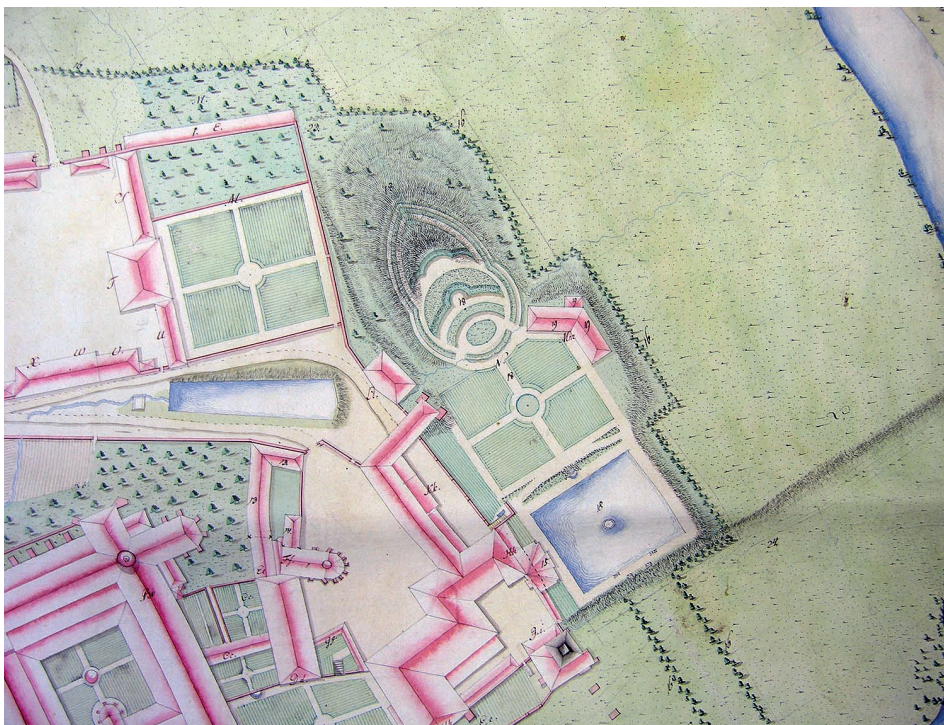
Podobně jako v jiných regionech naší republiky můžeme také v jihočeském prostoru mluvit o archeologickém výzkumu zaměřeném primárně na areály historických zahrad až od 90. let 20. století, kdy nové impulsy přicházející převážně ze zahraničí umožnily věnovat pozornost dříve opomíjeným kategoriím archeologických památek. Archeologické výzkumy většího rozsahu byly vyvolány především celkovou obnovou zámeckých zahrad v Českém Krumlově a ve Vimperku, součástí výzkumu se staly také zaniklé zahrady cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně. Opakované drobnější průzkumy proběhly v zahradách kláštera ve Vyšším Brodě a v zámeckém parku v Červeném Dvoře.

Klášteřní zahrady ve Zlaté Koruně

Podrobnější informace o zlatokorunských zahradách máme až ze sklonku 17. století, kdy se klášter postupně vzpamatoval po škodách způsobených za třicetileté války. V popisech kláštera z této doby je uváděna trojice barokních zahrad, mezi něž patřily okrasná konventní a opatská zahrada a užitková kuchyňská zahrada. O jejich podobě máme částečnou představu díky několika vedutám, které zachycují idealizovanou podobu kláštera a jejichž výpovědní hodnota je problematická.² Zlatým věkem klášterních zahrad byla éra posledního zlatokorunského opata Bohumíra Bylanského (1755–1785), který pod vlivem osvícenství vtiskl zdejším zahradám hluboký symbolický a duchovní význam. V době zrušení kláštera císařem Josefem II. zde byla evidována opatská okrasná zahrada, dvě kuchyňské zahrady, tři chmelnice a další menší travnaté a ovocné zahrady (obr. 1). Z nich nejvýznamnější byla bezpochyby velká opatská zahrada situovaná v oblouku říčního meandru severně



1



2

Obr. 1. Klášter Zlatá Koruna, vrcholně barokní podoba opatské zahrady zachycená na vedutě kláštera z druhé poloviny 18. století. SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov. Foto: Hugo Moc, 2007.

Obr. 2. Klášter Zlatá Koruna, opatská zahrada v době knátce po zrušení kláštera na Matzově geometrickém plánu z roku 1787. SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov. Foto: Hugo Moc, 2007.

■ Poznámky

² Jarmila Hansová, Zahrady v cisterciáckém klášteře Zlatá Koruna, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 39, 2002, č. 2, s. 108–112.



3



4



5

Obr. 3. Klášter Zlatá Koruna, pozůstatky kruhové vodní nádrže v bývalé konventní zahradě odkryté při archeologickém výzkumu v roce 2001. Na snímku je patrná zejména výrazná izolační vrstva ze žlutého jílu, do níž bylo uloženo dno nádrže vyskládané z říčních valounů. Foto: Jiří Havlice, 2001.

Obr. 4. Zámek Český Krumlov, ostrůvek v Zámeckém rybníku na olejomalbě Ferdinanda Runka z roku 1820. SHZ Český Krumlov, inv. č. CK 4002. Foto: Hugo Moc, 2014.

Obr. 5. Zámek Český Krumlov, archeologicky odkrytá obvodová stěna barokní fontány z poloviny 18. století. Její konstrukce byla tvořena vnitřní cihlovou zdí a vnější vrstvou z nasucho vyskládaných kamenů, nepropustnost zajišťovala jílovitá vrstva napěchovaná do mezery mezi nimi. Foto: Jiří Havlice, 2009.

od kláštera. O její podobě jsme informováni hlavně díky podrobné vedutě klášterního konvrše Tadeáše Schmeggera z roku 1775 a geometrickému plánu Zlaté Koruny pořízenému inženýrem Josefem Matzem krátce po zrušení kláštera v roce 1787.³ Pravidelně komponovaná zahrada byla rozložena na třech terasách, z nichž horní měla travnatý povrch geometricky členěný do několika trojúhelníkových a eliptických polí, prostřední terasa měla podobu čtvercového parteru s centrální kruhovou vodní nádrží, větší část plochy dolní terasy zaujímalá rozměrná obdélná vodní nádrž s přilehlou salou terénou přistavěnou k ohradní zdi opatského dvorce.⁴ Méně detailně jsou na vedutách z 18. století vyobrazeny zbývající dvě klášterní zahrady. Kuchyňská zahrada před jižním křídlem kvadratury je zde opěrnými zídkami rozčleněna do tří teras spojených osovou cestou vedoucí do brány u kostela. Naproti tomu konventní zahrada mezi kvadraturou a opatstvím má vysloveně okrasný charakter. Čtvercová pole květinových záhonů byla členěna pravidelnou sítí zahradních cest, vodní prvky pak zastupovaly dvě kruhové nádrže s vodotrysky. Na východní straně byla tato zahrada uzavřena ohradní zdí proloženou vyhlídkovými arkádami a vstupním altánem umožňujícím sestoupit do níže položeného ovocného sadu u mlýnského náhonu (obr. 2).

Po roce 2000, kdy byl bývalý cisterciácký klášter ve Zlaté Koruně převeden do správy Národního památkového ústavu, zde byla zahájena komplexní rekonstrukce celého klášterního areálu, jejíž součástí byl také plán na obnovu zaniklých klášterních zahrad. Protože nikde v zájmovém území se nedochovaly žádné terénní relikty, které by bylo možné dávat

do souvislosti se zaniklými zahradami, sehrála důležitou roli v procesu plánované rekonstrukce archeologie. V první etapě byly zpracovány podrobné archivní rešerše a shromážděny ikonografické podklady, na jejichž základě byly vytipovány vhodné plochy pro provedení geofyzikálního průzkumu a archeologické zjišťovací sondáže. Geofyzikální měření provedené v podobě buď magnetometrické prospekce, či elektrické odporové metody na zkoumaných plochách indikovalo více než čtyřicet lineárních a kruhovitých podpovrchových anomálií.⁵ Zjištěné útvary, jejichž tvar a poloha odpovídaly objektům zachyceným na barokních vedutách a plánech, byly následně ověřeny archeologickým výzkumem.

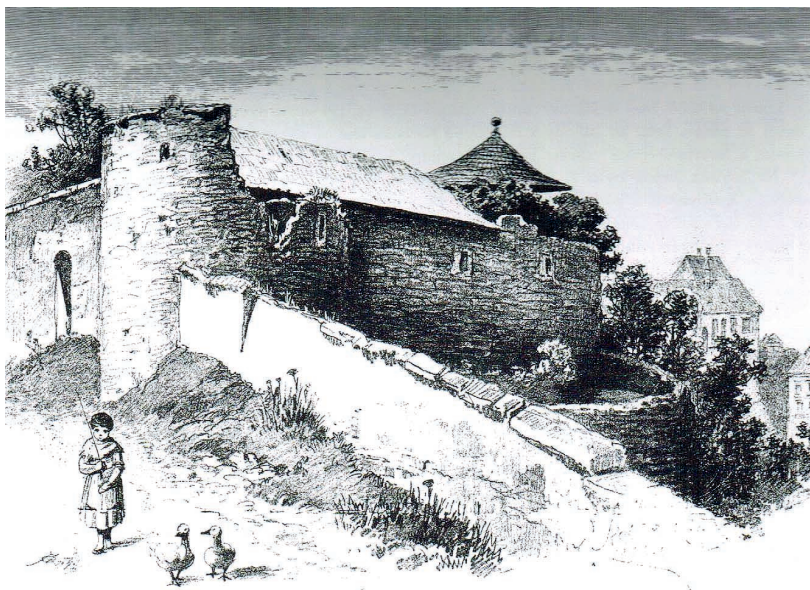
První etapa zjišťovacího výzkumu proběhla v roce 2001 na ploše bývalé opatské zahrady nacházející se v oblouku říčního meandru severně od kláštera. Magnetometrické měření zde identifikovalo několik převážně lineárních

■ Poznámky

3 Jarmila Hansová, Matzův geometrický plán kláštera Zlatá Koruna z roku 1787, in: Martin Gaží (ed.), *Klášter Zlatá Koruna. Dějiny – památky – lidé*, České Budějovice 2007, s. 333–338. – Jiří Olšan, Bývalá opatská zahrada na Matzově geometrickém plánu z roku 1787, in: Martin Gaží (idem), s. 339–346.

4 Hansová, Zahrady v cisterciáckém klášteře (pozn. 1), s. 111–114.

5 Antonín Majer, *Zlatá Koruna 2001. Geofyzikální průzkum v klášteře*, Volyně, nepublikovaná zpráva, NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, archiv. – Antonín Majer, *Zlatá Koruna 2002. Geofyzikální průzkum v klášteře*, Volyně 2002, nepublikovaná zpráva, NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, archiv.



Obr. 6. Zámek Český Krumlov, bašta Paraplíčko na rytině z konce 19. století. Na straně přivrácené k městu vyčnívá typické kuželovité zastřešení vyhlídkového altánu. Autor: Adolf Liebscher, 1884. Převzato z: August Sedláček, Hrad, zámky a tvrze Království Českého. Díl třetí – Budějovsko, Praha 1884, s. 8.

6

anomálií, z nichž však žádná neodpovídala zahradním objektům zachyceným na barokních vedutách či plánech. Prakticky na všech zkoumaných místech byla zjištěna nesourodá vrstva novověké navážky, pod níž se nacházely hlinitopísčité sedimenty středověkého původu, které sem byly naplaveny rozvodněnou řekou Vltavou. Pouze na místě pravidelné anomálie obdélného tvaru v severní části zkoumané plochy byly zjištěny základy zaniklého zděného objektu, který zde však byl postaven až po zániku barokní zahrady.

Následujícího roku průzkum pokračoval zjišťovací sondáží na ploše bývalé konventní a kuchyňské zahrady v prostoru jižně a východně od velkého konventu. Již dříve realizované archeologické výzkumy prokázaly, že hrana někdejší říční terasy se původně nacházela mnohem blíže ke klášterním budovám. V barokním období však byl vnitřní areál kláštera rozšířen směrem k východu navezením několikametrových navážek a na takto vytvořeném prostranství byla založena nová zahrada (obr. 3).

Pozitivní výsledky přinesla především sonda položená do nejvyšší části konventní zahrady situované východně od dnes již zaniklé kryté chodby spojující konvent s klášterním špitálem. Tato sonda měla ověřit výraznou kruhovou strukturu zjištěnou geofyzikálním měřením, jejíž rozměry a poloha odpovídaly vodní nádrži s centrálním vodotryskem zobrazené na barokní vedutě T. Schmeggera. Po odstranění nesourodých novodobých navážek zde bylo skutečně zachyceno mísovité zahloubené dno nádrže. Jeho povrch byl tvořen pečlivě vyskládanými říčními valouny, které byly zapuštěny do homogenní vrstvy jílu, jenž zde plnil funkci izolace. Se zánikem objektu souvisela hlinitopísčité

vyrovnávací vrstva obsahující výraznou příměs druhotně přemístěných valounů z porušených částí dna nádrže. Zbývající sondy, jejichž účelem bylo ověřit další anomálie na ploše obou zahrad, nezachytily žádné archeologické situace, jež by bylo možné přiřadit k objektům známým z dobových vyobrazení. Většina ověřovaných anomálií se ukázala být technickými prvky zařízeními při budování barokní terasy (opěrná zeď, zpevnění povrchu vrstvou kamennů), chronologicky spadajícími do doby před založením zahrady.⁶

Přes zjevnou výstavnost a značnou rozlohu barokních zahrad v klášteře Zlatá Koruna se geofyzikálním průzkumem a archeologickou sondáží podařilo zachytit jen minimum objektů, které by bylo možné interpretovat jako relikty zahradních staveb. Přestože některé obrazové prameny z konce 18. a počátku 19. století lze označit jako problematické, neboť na nich mohou být vyobrazeny pouze zamýšlené a nikdy nerealizované úpravy zahrad, množství dalších, včetně konkrétních nařízení opata a instrukcí pro klášterního šafáře, nás nenechává na pochybách, že zachycená podoba klášterních zahrad v podstatě odpovídala realitě. Po zrušení kláštera zde patrně došlo k záměrnému rozebrání zahradních staveb a ke zplanýrování celého prostoru, které se projevilo vrstvou nesourodých navážek zachycenou na řadě míst klášterního areálu. Odrazem těchto terénních úprav pak patrně byla většina anomálií zjištěných geofyzikálním průzkumem. Pokud se pod povrchem dochovaly relikty některých zahradních objektů, což je přinejmenším v případě rozměrných vodních nádrží v bývalé opatské zahradě pravděpodobné, nebyly v důsledku působení řady rušivých vlivů tímto měřením za-

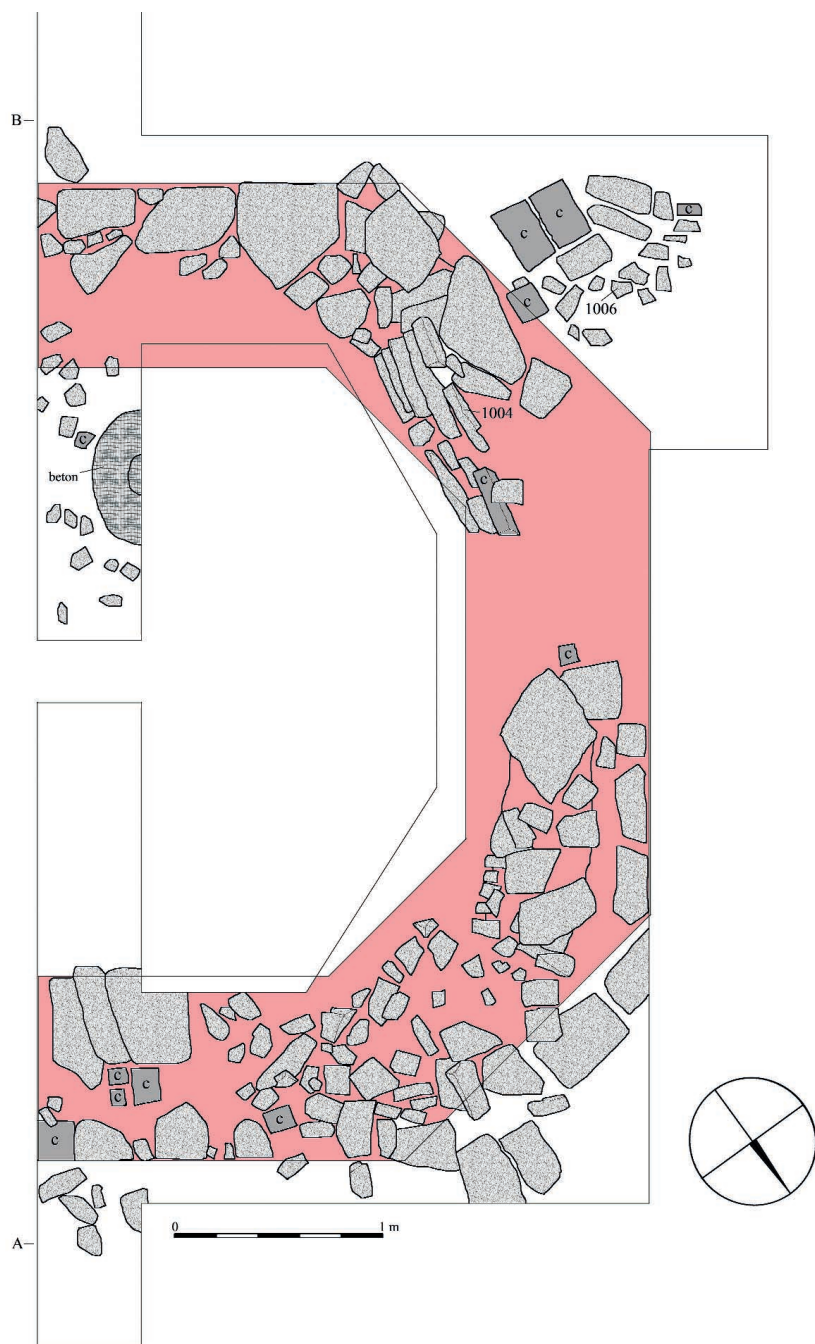
chyceny. Také možnosti archeologického výzkumu byly limitovány jeho minimálním rozsahem, kdy byl prozkoumán jen nepatrný zlomek zájmového území a pravděpodobnost pozitivního zjištění byla vzhledem k stupni recentního narušení velice nízká.

Areál zámeckých zahrad v Českém Krumlově

Přesnější představu o podobě zahrad náležejících k českokrumlovskému zámku máme až z doby posledních Rožmberků. Za zakladatele dnešní Zámecké zahrady je považován Vilém z Rožmberka (1535–1592), který inspirován svým italským pobytem nechal v předpolí své krumlovské rezidence vybudovat hrazenou zahradu obsahující štěpnicí, květnice, rybník a dva letohrádky. Po odstranění škod způsobených třicetiletou válkou byla zámecká zahrada obnovena v raně barokním stylu za nových majitelů panství, kterými byl štyrský rod Eggenberků. Kníže Jan Kristián z Eggenberku rozšířil původní rožmberskou zahradu o nově přikoupené pozemky, na nichž italský stavitel Giacomo de Magi v letech 1678–1685 vybudoval pravidelně strukturovanou zahradu označovanou jako Horní zahrada či Lustgarten. Středem kompozice se stal letohrádek Bellaria, později výrazně přestavěný v rokokovém stylu architektem Andreasem Altomontem. Současně s budováním libosadu vznikla na místě bývalého předsunutého opevnění krumlovského hradu zásobní Kuchyňská (Plášťová) zahrada sloužící k pěstování ovoce a zeleniny pro potřeby zámku. Později v ní byly zřízeny skleníky s pomerančovnicí a byl zde založen vinohrad. Období dalšího rozkvětu zažila zámecká zahrada za prvních majitelů z rodu Schwarzenberků, kteří vybudováním vodního zdroje napojeného na potok Polečnici zajistili dostatečný přívod vody umožňující stavbu nových nádrží a monumentální kaskádové fontány se sochami říč-

■ Poznámky

6 Jiří Havlice, Klášter Zlatá Koruna. Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu v klášterních zahradách v letech 2001 a 2002, České Budějovice 2003, nepublikovaná zpráva, NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, archiv, sign. ANZ 157. – Jiří Havlice, Výsledky archeologických výzkumů ve Zlaté Koruně v letech 2000–2004, in: Gaži (pozn. 3), s. 154–159.



Obr. 7. Zámek Český Krumlov. Půdorys archeologicky prozkoumané části fontány na ostrůvku v Zámeckém rybníku. Ideální rekonstrukce původního tvaru vodní nádrže vyznačena červenou barvou. Autor: Jiří Havlíček, 2011.

ce zachycené na plánu z roku 1776.⁷

Ze souboru zahrad zámku v Českém Krumlově byla z archeologického hlediska doposud největší pozornost věnována Horní zámecké zahradě. Její průzkum byl zahájen v roce 2009 zjišťovací sondáž na místě dvojice zaniklých barokních fontán v dolním parteru. V době zahájení výzkumu se na zkoumané ploše nacházely rozměrné jámy vzniklé vybagrováním dvou recentních bazénů vybudovaných zde při obnově zámecké zahrady ve 20. století. Cílem archeologické sondáže bylo získat přesnější údaje o poloze, tvaru a materiálovém složení obou původních nádrží tak, aby bylo v budoucnu možné provést jejich co nejpřesnější rekonstrukci.

Podle dochovaných účetních výkazů byly obě fontány budovány současně s nedalekou kaskádovou fontánou v letech 1750–1753. Jejich obvod činil 180 pražských stop, vnější zídky byly 2,5 stopy vysoké (1 pražská stopa = 29,45 cm). Dna bazénů byla tvořena pevně upěchovanou hlínou, na níž ležely cihly a kameny. Zatímco cihly byly druhotně použité a pocházely z pěti starých rozebraných fontán v zahradě, kameny byly nově natěženy v lozech v Přelsticích a v Záhlní.⁸ Jejich tvar a poloha jsou dobře patrné na plánu krumlovské zahrady publikovaném v knize *Cahiers de Jardins Anglo-Chinois* vydané roku 1776 v Paříži, na němž jsou obě fontány obklopené bohatými květinovými záhony a mají tvar obdélníka se zkosenými rohy (obr. 5).

Po odstranění recentních navázek byly pozitivní archeologické situace zjištěny pouze na místě jihovýchodní fontány. Na základě plánu z roku 1776 byl do současné situace promítnut průběh obvodové zídky barokní nádrže. Do vytipovaných míst byly následně položeny tři archeologické sondy, které potvrdily předpo-

■ Poznámky

⁷ Anna Kubíková, *Českokrumlovská zámecká zahrada – její historie (archivně historický průzkum)*, Český Krumlov 1998, nepublikovaná zpráva uložená v archivu NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, sign. PD 9606. – Jiří Olšan, Zahrady v obrazu města a krajiny Českého Krumlova. Od středověkých počátků do roku 1918, in: Martin Gaží – Petr Pavelec (edd.), *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 237–246, 249–268, 279–286.

⁸ Kubíková (pozn. 7), s. 10.

7

ních božstev. V následujícím období byla celá zahrada postupně upravována pod vlivem vídeňského pozdního baroka. Dle dochovaných plánů z poloviny 18. století zahrada zahrnovala čtvercový rybník, pravidelné boskety s lesíky či květinovými záhony a cesty lemované habrovými špalíry. Plocha dolního parteru byla členěna do čtvercových polí seskupených kolem centrálního osmibokého bazénu. V závěru 18. století také krumlovskou zámeckou zahradu zasáhly změny prováděné pod vlivem estetiky anglických krajinářských zahrad. Broderiový parter pod kaskádovou fontánou byl nahrazen trávnický s kruhovými květinovými záhony, převážně zadní část zahrady pak byla postupně transformována v krajinářsky komponovaný prostor, v němž byly vysázeny různé druhy

vzácných dřevin. Tyto volně utvářené výsadby domácích i exotických dřevin postupně zaujaly asi polovinu rozlohy zahrady, na zbývající ploše přetrvávala starší, ještě barokní kompozice. V téže době vznikla na poměrně příkrém svahu nad řekou Vltavou nová Horská zahrada, jež díky síti zahradních cest nabízela řadu neobvyklých výhledů na město i zámek. Přes pokles zájmu o rozvoj zahrad a nejrůznější úsporná opatření probíhala jejich pravidelná údržba až do konce schwarzenberské správy v roce 1940. Po znárodnění českokrumlovského zámku v roce 1949 došlo k dlouhodobé degradaci některých panských zahrad (zejména Horské zahrady) náležejících k zámeckému areálu. Naopak Horní zámecká zahrada byla v letech 1967–1982 náročně rehabilitována a obnovena podle situa-

Obr. 8. Zámek Vimperk, letecký snímek plochy archeologického výzkumu z roku 2017. Na snímku je patrný obvod renesanční vodní nádrže, do které byly po jejím zasypaní vloženy cihlové kanálky pro rozvod vody. Foto: Jiří Šindelář, 2017.

kládané rozměry i polohu nádrže a odhalily její konstrukční řešení. Ploché dno fontány tvořené uhlazenou hlinitojílovitou vrstvou se nacházelo 120 cm pod dnešním povrchem zahrady. Dno bylo původně vydlážděno plochými kamennými deskami a cihlami, které zde však byly patrné již jen v negativu. Obvodové stěny nádrže byly tvořeny vnitřní oboustranně lícovanou cihlovou zídkou a vnější vrstvou nasucho vyskládaných kamenů opírající se o geologické podloží. Mezi oběma těmito prvky byla ponechána mezera, do níž byla napěchována vrstva izolačního jílu. Situace ve všech třech sondách naznačuje, že před zánikem fontány byl veškerý použitelný materiál (cihly, kamenné desky) vybrán a zřejmě použit na jiném místě.⁹

Pozůstatky další barokní fontány byly zkoumány v letech 2010–2011 na ostrůvku v rybníku v západní části zámecké zahrady. Tento průzkum byl vyvolán záměrem správy zámku provést rehabilitaci ostrůvku spojenou s náznakovou rekonstrukcí fontány. Čtvercový rybník byl součástí zahrady od jejího založení v 17. století, patrně již v této době se v jeho středu nacházel ostrůvek s vodotryskem. Z let 1708 a 1746–1747 se dochovaly zprávy o vydláždění dna rybníka kameny, které byly upěchovány hlínou. Zámecký rybník s ostrůvkem je zachycen na plánu zahrady, který v roce 1750 pořídil zeměměřič Jan Jiří Plansker. Na tomto, ale i na mladších plánech z let 1776, 1792, 1816 a 1826 má ostrůvek přibližně stejnou podobu s centrální kruhovou fontánou s vodotryskem a cestami směřujícími do čtyř světových stran. Po přeměně zahrady v krajinářském stylu v 19. století byla fontána rozebrána a ostrůvek získal přibližně současnou podobu s hustým porostem stromů a křovin (obr. 4).

V době výzkumu měl ostrůvek plochý nečleněný povrch beze stop po zaniklé fontáně či jiných objektech. V první fázi byly do středu ostrůvku položeny dvě lineární sondy, kterými se podařilo zachytit vnější líc obvodové stěny vodní nádrže. V další etapě výzkumu došlo ke spojení a rozšíření obou sond, takže v jeho závěru byla odkryta zhruba třetina zaniklé fontány. Průzkum se zaměřil na její lépe zachovalou severozápadní část, z jejíž konstrukce byly zachyceny základy obvodové stěny, jílová izolační vrstva na dně bazénu a zádlažba zpevňující terén na vnější straně fontány. Nálezová situace



8

ukázala, že po ztrátě své funkce byla fontána záměrně rozebrána a většina materiálu odvezena k dalšímu použití. Na místě zůstalo pouze základové zdivo fontány, jehož tvar můžeme na základě archeologických zjištění označit jako čtvercový se zkosenými rohy. Tento fakt nemusí být v rozporu s výpovědí historických plánů, na nichž má vodní nádrž vždy kruhový půdorys. Pokud jsou tyto plány věrohodné a zachycená podoba fontány odpovídala reálné situaci, mohla být nadzemní kruhovitá část fontány nadezděna na polygonální základovou substrukci (obr. 7).¹⁰

Příkladem staršího středověkého objektu, který byl začleněn do jedné ze zámeckých zahrad a využíván nejprve jako sklad na zahradní produkty a později jako vyhlídkový altán, může být bašta Paraplíčko, situovaná v exponované poloze na hraně vltavského údolí. Dlouhou dobu neudržovaný objekt, v němž správa zámku zamýšlí v budoucnu zřídit Centrum zahradního umění s výstavní expozicí, prošel v nedávné době rekonstrukcí, jejíž součástí byl v letech 2009–2010 také předstihový a v roce 2014 záchranný archeologický výzkum.

Bašta Paraplíčko tvořila součást předsunutého opevnění krumlovského hradu budovaného v době kolem poloviny 15. století Oldřichem II. z Rožmberka. Pravděpodobně někdy v první polovině 17. století byla na tomto místě založena zásobní Kuchyňská zahrada, jejíž součástí se stala skladiště a další provozní budovy zámeckého zahradnictví. V 18. století se v této zahradě nacházel též vinohrad, oranžerie a skleníky. Rozšiřování zámeckých zahrad musely ustoupit středověké fortifikace, jejichž podstatné části postupně zcela zanikly. Ušetřena byla pouze obdélná bašta doplněná

otevřeným kruhovitým bastionem, pro niž se později vžil název Paraplíčko. Pro účely ukládání zahradních produktů byly v suterénu objektu zřízeny tři nové sklepy, z nichž jeden byl využíván též jako lisovna. K založení poslední ze zámeckých zahrad došlo krátce po roce 1800, kdy Josef ze Schwarzenberku nechal v doposud nevyužívaném svahu mezi řekou a zámkem zřídit tzv. Horskou zahradu, již procházelo několik promenádních stezek, kterými její návštěvníci mohli vystoupat až k baště Paraplíčko v koutě Kuchyňské zahrady. Bašta byla roku 1824 přestavěna na vyhlídkový pavilon s kuželovitou střechou tvaru slunečníku (odtud název Paraplíčko), kterou bylo možné pomocí důmyslného mechanismu umístěného ve sklepe zvednout a nabídnout tak odpočívajícímu panstvu nevšední vyhlídku na město a zámek (obr. 6).

Během výzkumu byly postupně položeny archeologické sondy jak do jednotlivých sklepních místností, tak do oválného bastionu a kolem vnějšího líce bašty. Podobu gotické fortifikace z pozdní středověké stavební fáze částečně

■ Poznámky

⁹ Jiří Havlice, *Státní hrad a zámek Český Krumlov. Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu v zámecké zahradě v roce 2009*, nepublikovaná zpráva, NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, archiv, sign. ANZ 22.

¹⁰ Jiří Havlice, *Státní hrad a zámek Český Krumlov. Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu v zámecké zahradě v roce 2010–2011*, nepublikovaná zpráva, NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, archiv, sign. ANZ 23.



9



10

Obr. 9. Zámek Vimperk, sběrná vodní šachta s přívodním kanálkem v Dolní zámecké zahradě. Foto: Jiří Havlice, 2017.

Obr. 10. Zámek Vimperk, zahloubený suterén zaniklé zděné stavby v Horní zámecké zahradě. Foto: Jiří Havlice, 2016.

ukázalo odkrytí úseku zaniklé hradební zdi, která sledovala hranu vltavského údolí a baštu Paraplíčko spojovala se západním opevněním krumlovského hradu. Způsob využití Paraplíčka po jeho začlenění do Kuchyňské zahrady měly ověřit především sondy položené do jeho suterénu. Zde již stavebněhistorický průzkum naznačil, že pákový mechanismus pro zvedání střechy z počátku 19. století byl pravděpodobně ukotven do starší zděné konstrukce, která patrně původně patřila k velkému zahradnímu lisu. Jako jeho součást byla označena zejména kruhovitá centrální nádrž (lisovací komora?) s vypouštěcím kanálem ústícím na vnější straně bašty.¹¹

Kromě těchto konstrukcí zde archeologický výzkum neodhalil pozůstatky žádných dalších zařízení souvisejících s provozem lisu. Ve všech třech sklepních místnostech byla zjištěna pouze vyrovnávací vrstva nasedající na značně členité skalní podloží. Protože archivní rešerše nepřinesla informaci o druhu plodiny, k jejímuž zpracování v Paraplíčku docházelo, byly ve všech sondách odebrány vzorky pro environmentální analýzy. Část vzorků obsahovala poměrně značné množství rostlinného materiálu, v němž byla zastoupena jak vlhkomilná a rumištní vegetace pocházející z okolí zahrady, tak pecky kulturních plodin (fíků, švestek, třešní) pěstovaných patrně přímo v Kuchyňské

zahradě. Žádná z doložených plodin nebyla vhodná k lisování, takže otázka, k čemu byl využíván zdejší lis, zůstává stále otevřená.

Horní a Dolní zámecká zahrada ve Vimperku

Rozsáhlé rekonstrukci zámeckého areálu ve Vimperku zahájené v roce 2018 předcházela řada specializovaných průzkumů, jejichž cílem bylo shromáždit dostatečné množství odborných poznatků potřebných pro zpracování projektové dokumentace pro obnovu jednotlivých částí zámku. Do této skupiny patřil také předstihový archeologický výzkum v zámeckých zahradách, který proběhl ve dvou etapách v letech 2016 a 2017. Jedním z hlavních cílů výzkumu bylo zjistit přesnou polohu a stav dochování pozůstatků zaniklé zahradní architektury a technických zařízení, jejichž existence je na ploše zahrady doložena řadou historických pramenů (obr. 8).

Počátky renesančních zahrad na vimperském zámku jsou spojovány s osobou Petra Voka z Rožmberka, který Vimperk jako své rezidenční sídlo začal využívat v roce 1565. Přestavbu starého hradu na renesanční zámek se podařilo dokončit až na počátku 17. století za nových majitelů Novohradských z Kolovrat, za jejichž vlády také byla založena nová okrasná zahrada před Dolním zámkem. Podle trhových register z roku 1629 byla tato zahrada členěna do několika teras a nacházely se na ní květinové záhony, fíkovna, višňové loubí a rybníček. Pozdější výraznější úpravy zahrad lze předpokládat při schwarzenberské obnově zámku v letech 1728–1738. V průběhu 19. století pak byla okrasná zahrada postupně zrušena a na jejím místě založeny menší užitkové zahrádky a ovocný sad. Výše položená užitková zahrada

situovaná ve svahu mezi Horním a Dolním zámkem je od bývalé okrasné zahrady oddělena renesančním arkádovým křídlem. Dodnes si dochovala původní terasovité uspořádání, objekty zahradní architektury však také zde beze stopy zanikly a její plocha je využívána jako ovocný sad (obr. 9).¹²

Během archeologického výzkumu probíhajícího v letech 2016–2017 byla na ploše Horní a Dolní zámecké zahrady postupně prozkoumána všechna místa, na nichž byla na základě archivních rešerší či geofyzikálního měření předpokládána existence zaniklých objektů zahradní architektury či jiná zařízení technického charakteru. V Dolní zahradě se archeologická sondáž soustředila především do její severovýchodní části, kde byla odkryta zahloubená vodní nádrž o rozměrech 9,8 × 9,2 m, jež přímo navazovala na arkádovou chodbu. Stěny nádrže byly obezděny masivní kamennou zdí, kterou na severní straně nahrazovaly přitesané bloky skalního podloží. Vypouštění vody umožňoval odtokový kanál v jihovýchodním rohu nádrže. Stratigrafická vazba na základy renesanč-

■ Poznámky

¹¹ Daniel Šnejd – Michaela Špinarová, *Český Krumlov. Objekt „Paraplíčka“ v zásobní zahradě (okr. Č. Krumlov). Operativní průzkum a dokumentace*, České Budějovice 2017, nepublikovaná zpráva, NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, archiv.

¹² Marie Pavlátová – Marek Ehrlich et al., *Zahrady a parky jižních Čech*, Praha 2004, s. 227–229.

ní arkádové chodby dovoluje položit založení nádrže do první třetiny 17. století. Po jejím zasypaní, k němuž došlo nejspíše někdy v průběhu 19. století, byla do jejího vnitřku umístěna soustava cihelných kanálků se sběrnou šachtou sloužících k rozvodu vody (obr. 10).

Anomálie zjištěné geofyzikálním měřením a také místa, na nichž byly v historické ikonografii zobrazeny zděné či dřevěné objekty zahradní architektury, byly archeologickou sondáží postupně ověřeny na ploše bývalé Horní užitkové zahrady. Na jedné z horních zahradních teras se podařilo prozkoumat základy zděné pravoúhlé stavby. Nejspíše se jednalo o kamennou podezdívku pro nadzemní dřevěnou stavbu, což naznačují kruhové negativy pro ukotvení sloupů v koruně odkrytého zdiva. Vyššímu stáří celé stavby nasvědčuje jeho šikmá orientace, která neodpovídá osové kompozici současné zahrady. Několika sondami byl dále ověřen průběh a konstrukce páteřního vodního kanálu, který esovitě protínal plochu obou zámeckých zahrad. Jeho celková trasa byla dostatečně patrná z výsledků geofyzikálního měření. Přestože v letech 2016–2017 byl archeologicky prozkoumán jen zlomek z celkové plochy obou zahrad, přinesl výzkum cenné informace pro poznání jejich podoby v jednotlivých fázích vývoje. Cílem dalšího průzkumu by mělo být především zjištění polohy zbývajících zahradních objektů (oranžerie, fíkovna), jejichž existence je doložena písemnými prameny.¹³

Závěrem

Kromě systematických výzkumů zahrad v Českém Krumlově, Vimperku a Zlaté Koruně v jihočeském regionu v posledních letech proběhla řada dalších archeologických akcí (např. Vyšší Brod, Červený Dvůr), při nichž byly zkoumány jednotlivé objekty zahradní architektury či řešeny dílčí otázky související s obnovou historických zahrad. Přes tyto slibné náběhy stále archeologie památek zahradního umění není ze strany odborníků ani investorů často chápána jako plnohodnotná součást záchranné archeologické činnosti. Při rozsáhlejších rekonstrukcích památek zahrnujících také obnovu přilehlé historické zahrady se nezřídká stává, že pozornost archeologů se soustředí hlavně na stavební objekty a na ploše zahrady probíhá výzkum pouze formálně nebo v minimálním rozsahu. V této souvislosti se jeví jako nezbytné klást důraz na prezentaci výsledků výzkumů zahradní archeologie, a to nejen v odborných publikacích, ale také formou výstav a přednášek určených široké veřejnosti. Počet archeologů specializujících se na výzkum his-

torických zahrad by mohlo posílit zavedení mezioborového studia na vysokých školách.

Kvalitně a včas realizovaný archeologický výzkum by měl přinést dostatek relevantních podkladů pro zpracování projektu obnovy historické zahrady. Ani rozsáhlejší předstihový výzkum však nemusí přinést všechny potřebné informace, někdy naopak archeologická zjištění mohou narušit prvotní představu investora o způsobu rehabilitace zahradního areálu. V tomto případě je nutná užší spolupráce vlastníka, projektanta a archeologa, z níž by mělo vzejít rozhodnutí, jak využít odkryté archeologické nálezy. Pokud není počítáno s jejich částečnou nebo celkovou obnovou, je nutné zajistit jejich zakonzervování nebo opětovné zasypaní. Samozřejmostí by mělo být dostatečné zajištění archeologicky zkoumaných konstrukcí v době mezi výzkumem a zahájením stavební obnovy, jejíž realizace se může oproti plánovaným termínům opakovaně odkládat. Změny v projektu mohou přinést také požadavek na provedení dodatečného průzkumu, prováděného např. formou dílčí cílené sondáže.¹⁴ Kvalitně připravený a v dostatečném rozsahu provedený archeologický výzkum by měl být zárukou, že při stavebních pracích nedojde k zásadním neočekávaným nálezům, které mohou být stavbou poškozeny nebo narušit průběh rekonstrukce zahrady.

Doposud provedené výzkumy památek zahradního umění potvrdily, že při jejich realizaci je více než jinde důležitá spolupráce odborníků ze všech zainteresovaných oborů. Samozřejmostí by mělo být zpracování archivní rešerše a stavebněhistorického průzkumu, jež stanoví možnosti a limity vlastního destruktivního archeologického výzkumu. Minimalizaci terénních zásahů na místech, kde jsou objekty zahradní architektury sice historicky doloženy, avšak jejich přesná poloha není zřejmá, zpravidla umožní provedení geofyzikálního průzkumu. Přestože většinou rozsáhlé a nezastavěné plochy zaniklých zahrad se jeví být vhodným místem pro aplikaci nejrůznějších geofyzikálních metod, jejich využití nemusí být bez problémů, jak to naznačila kupříkladu situace ve Zlaté Koruně. Značně efektivní naproti tomu může být vyhodnocení porostových příznaků na místě zaniklých objektů. Ty byly v posledních letech využity mimo jiné při průzkumu zámeckého parku v Červeném Dvoře u Českého Krumlova, kde byla díky leteckým snímkům pořízeným dronem přesně lokalizována zaniklá budova tzv. Švýcárny z první poloviny 19. století. Výsledky doposud realizovaných výzkumů potvrzují význam archeologie na poli bádání

o památkách zahradního umění a její nezastupitelnou roli při obnově a rekonstrukcích významných historických zahrad.

Odborný článek vznikl v rámci výzkumné činnosti NPÚ jako výzkumné organizace Ministerstva kultury a byl financován z rozpočtu NPÚ.

Mgr. Jiří HAVLICE
NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích
havlice.jiri@npu.cz

■ Poznámky

13 Jiří Havlice, *Státní zámek Vimperk. Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu v zámeckých zahradách v letech 2016–2017*, nepublikovaná zpráva uložená v archivu NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, sign. ANZ 179.

14 Příkladem může být dodatečná sondáž prováděná v rámci obnovy renesanční arkádové lodžie ve Vimperku, která byla během předstihového výzkumu zámeckých zahrad v letech 2016–2017 zkoumána jen v omezeném rozsahu.